

ЄІ НОАІ ЄІ ²ААІ І АОДІ АЕХ

(замість некрологу)

24 грудня 2010 р. перестало битися серце Івана Петровича Костенка – кандидата історичних наук, доцента Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, невтомного та ерудованого дослідника, патріота й ентузіаста краєзнавчої справи, принципової і порядної людини.

Іван Петрович Костенко народився 16 грудня 1921 р. у с. Гніденці Лохвинського повіту Полтавської губернії (тепер Варвинський район Чернігівської обл.) у традиційній українській родині, основним заняттям якої було сільське господарство. Селом – уже на пам'яті І.П. Костенка – асфальтовим катком прокотилася колективізація та її лиходій голод. У 1930 р. помер батько дев'ятирічного Іванка – Петро Пилипович, відтак, на ноги ставила сина мати Марія Кирилівна. Сумнозвісне життя й важка жіноча доля були до неї вдячними бодай тим, що поталанило дочекалася сина з війни – вона померла в 1945 р.

Першими “університетами” для сільського хлопчика Іванка стали Гніденська неповна середня школа, яку він закінчив у 1936 р., та Варвинська середня школа, де він навчався протягом 1936–1939 років. Отримавши атестат зрілості, в 1936 р. Іван Петрович був призваний у лави Червоної армії. Здібний від природи й охочий до навчання юнак був направлений до Київського артилерійського училища імені С.М. Кірова, яке закінчив 5 травня 1941 р. Молодий офіцер І.П. Костенко одержав призначення в артилерійський полк м. Броди Львівської обл., де й зустрів початок Великої Вітчизняної війни радянського народу.

З 22 червня 1941 р. до 16 вересня 1943 р. воєнна біографія Івана Петровича була пофронтовому напруженою та драматичною. І водночас, професійно-динамічною й героїчною. Він брав участь у боях проти німецьких загарбників у артилерійських частинах Західного, Донського, Степного, Сталінградського та 2-го Українського фронтів. Автора цих рядків як представника повоєнного покоління вкрай вражає громадянський подвиг Івана Петровича, гідний найвищої поваги: боротьба проти ворога на передових фронтових лініях війни, що зовні виглядає суто статично – як буденний перелік його воєнно-біографічних подій:

- 12.11.1941 р. – 15.05.1942 р. – начальник розвідки дивізіону 875 артилерійського полку 226 стрілецької дивізії;
- 15.05.1942 р. – 26.10.1942 р. – командир батареї 806 артилерійського полку 226 стрілецької дивізії;
- 26.10.1942 р. – 16.09.1943 р. – начальник розвідки 233 артилерійського полку 95 гвардійської дивізії.

16 вересня 1943 р. у кровопролитних боях за визволення м. Полтави І.П. Костенко був важко поранений, лікувався у госпіталі в далекому м. Томську. В 1944 р. з причи-

ни інвалідності його демобілізували з лав Радянської армії. В тому ж році Іван Петрович вступив до ВКП(б).

Війна залишила І.П. Костенку на згадку не тільки жорстке тавро інвалідності, але й заслужені нагороди за героїзм і ратну звитягу, проявлені у боях із загарбниками: орден Червоної Зірки, Вітчизняної Війни II ступеня, медалі “За оборону Сталінграду” та “За перемогу над фашистською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.”, чимало повоєнних ювілейних медалей.

Повернувшись додому, Варвинським військовим комісаріатом І.П. Костенко був призначений військовим керівником Журавської середньої школи. Тут, мабуть, здійснилася й мрія Івана Петровича: працюючи в школі, він одночасно вступив до Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя (НДПІ) на заочне відділення. В 1947 р. він перейшов до стаціонару на III курс історичного відділення, який закінчив у 1949 р.

Здобувши диплом про вищу освіту, молодий спеціаліст у 1949–1952 роках працював учителем історії у Ніжинській жіночій середній школі № 1. Якраз у час його учителювання в Івана Петровича виникає професійний інтерес до краєзнавчо-пошукової роботи. Доказом цього може бути, на наш погляд, унікальний на той час збірник матеріалів “З досвіду роботи Ніжинської середньої школи № 1”, опублікований Київським видавництвом “Радянська школа” у 1954 р. [1]. Погодьтеся, що й сьогодні подібна назва актуальна, а публікація понад 300 сторінок про навчально-виховний досвід лише однієї школи – далека мрія багатьох сучасних середніх загальноосвітніх закладів, і не тільки провінційних на кшталт ніжинських... Зрозуміло, що збірник мав відповідний ідеологічний формат, але його цінність полягала, насамперед, у тому, що всі представлені матеріали були підготовлені безпосередньо учителями ніжинської школи № 1 (лише в анотації скромно зазначено про редакційну допомогу доцента кафедри педагогіки НДПІ з доволі символічним прізвиськом – В.І. Помогайба).

У четвертій частині зазначеної праці вміщений розділ “Перші кроки краєзнавчої роботи”, авторства І.П. Костенка. В ньому автор охарактеризував діяльність краєзнавчого гуртка з 22 вихованок. У збірнику збереглося й рідкісне фото одного із засідань цього гуртка під керівництвом самого Івана Петровича. Репрезентовані матеріали, крім захоплення дівчатками історією міста Ніжина різних історичних періодів, віддзеркалюють найбільш важливий принцип роботи молодого вчителя: першорядне ознайомлення й вивчення документів музею та фундаментальної бібліотеки НДПІ [2].

Отже, відкидаючи ідейні штампи та ідеологічні вимоги, на наше переконання, й почав формуватися професійний пошуковий ентузіазм учителя історії І.П. Костенка, його природній патріотичний інтерес до історії Ніжинщини. Вже тоді він учив своїх вихованок серйозному й чесному ставленню до краєзнавчої справи, – насамперед іти за джерелом, яке він ставив понад усе.

У роки роботи в школі у Івана Петровича виявився й сформувався інтерес до наукової діяльності, окреслилася тематика його майбутніх досліджень. Утім, зайнятися копіткою науковою роботою Іван Петрович зміг лише тоді, коли у вересні 1952 р. став викладачем (з 1959 р. – старшим викладачем) кафедри основ марксизму-ленінізму НДПІ (у 1969 р. її було реорганізовано в кафедру історії КПРС і наукового комунізму). Впродовж 1953–1955 років викладач І.П. Костенко успішно склав належні на той час іспити з кандидатського мінімуму: діалектичний та історичний матеріалізм, істо-

рію КПРС, іноземну [німецьку] мову, історію СРСР ХІХ–ХХ ст. Знаменно, що останній екзамен у нього приймала державна комісія у складі відомих українських вчених-істориків проф. В. Голобуцького, кандидатів історичних наук В. Вовка та І. Полякова. Наступною віхою наукового шляху І.П. Костенка стало відрядження в 1964 р. до річної аспірантури при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка з метою завершення дисертаційного дослідження (спеціальність “Історія КПРС”) під науковим керівництвом професора, д.і.н. М.А. Рубача. 22 листопада 1966 р. на спеціалізованій вченій раді Інституту історії партії при ЦК КПУ відбувся захист дисертації І.П. Костенка на тему “Комуністична партія – організатор і керівник партизансько-повстанського руху проти німецьких окупантів і гетьманщини у 1918 р.”, а 15 березня 1967 р. Іван Петрович отримав диплом кандидата історичних наук. У листопаді 1970 р. дипломований викладач призначається на посаду доцента кафедри історії КПРС і наукового комунізму НДПІ; а ось науково-педагогічне звання доцента отримав згідно постанови ВАК Української РСР за півтора роки – 24 травня 1972 р.

За вказаними академічними подіями біографії викладача ніжинського вищого навчального закладу, зрозуміло, прихована динамічна викладацька діяльність Івана Петровича: навчальні лекції й семінари, отримані відповідними грамоти і подяками за сумлінну працю від адміністрації інституту; створення та керівництво історико-краєзнавчим гуртком студентів, за допомогою якого, наприклад, у 1958 р. було організовано виставку “Революційна Чернігівщина”, що складалася з близько 2300 фотоілюстративних матеріалів. Професійне захоплення краєзнавчою тематикою протягом 50–80-х років плідно репрезентувалося у солідний науковий доробок (понад 60 публікацій). Нарешті, активна праця в Українському товаристві охорони пам’яток історії та культури – його осередку в м. Ніжині (впродовж 1970–1975 років був заступник голови міського товариства).

У 1961 р. в Ніжині відбулася важлива подія. З метою відкриття у місті історико-краєзнавчого музею була створена ініціативна група. Головою групи став директор НДПІ доцент М.І. Повод, а одним з її активних учасників – І.П. Костенко. В гучномовній статті “В Ніжині буде краєзнавчий музей” Іван Петрович у співавторстві з В.С. Шоходьком за-

значали, що 27 березня 1961 р. Ніжинський міський комітет КПУ і виконком Ніжинської міської ради депутатів трудящих ухвалили постанову, за якою передбачалося “відкрити в м. Ніжині історико-краєзнавчий музей на громадських засадах” [3]. Автори зі шпальт газети зверталися до громади міста і району з проханням допомоги створити 12 розділів майбутнього музею: з історії, природних умов, етнографії м. Ніжина; перебування в Ніжині М.В. Гоголя, В.М. Забіли, Є.П. Гребінки, Л.І. Глібова, Т.Г. Шевченка, Ю.Ф. Лисянського, М.К. Заньковецької, О.О. Богомольця й інших; з історії революційних подій на Ніжинщині та періоду Великої Вітчизняної війни тощо. Мова йшла про передання небайдужими, передусім, ніжинцями різноманітних книги, спогадів, документів, поштівок, фотографій, газет тощо. Як бачимо: зовсім скоро сучасний Ніжинський краєзнавчий музей імені Івана Спаського має святкувати п’ятидесятиріччя знаменної події, котра стала історичним імпульсом його заснування і до якої був безпосередньо причетним Іван Петрович Костенко.

Краєзнавчий інтерес, пошуковий хист і науковий талант Івана Петровича формувалися в 1950–1960-х роках. Це був певною мірою своєрідний період відмови від “старого краєзнавства” 1920–1930-х років, появи поняття “історичне краєзнавство” і введення його до структури навчальних дисциплін, виділення із системи краєзнавчих знань окремих галузей – історичної, археологічної, етнографічної, географічної тощо. З іншого боку – цілком зрозуміло, що тогочасні регіональні дискурси з української історії повинні були базуватися на засадах марксистсько-ленінської методології та класовому підході. І від цього нікуди не подінешся.

Перші публікації молодого дослідника І.П. Костенка мабуть ще не виявили його цілісного наукового інтересу й були доволі подійно віддаленими у часі між собою [4]. Однак, поступово пріоритетним сюжетом наукових розвідок Івана Петровича стає революційна доба 1917–1918 років [5]. Його наукові праці фокусувалися на аналізі причин німецької окупації України 1918 р., діяльності уряду гетьмана П.В. Скоропадського, розгортання робітничого та селянського руху проти окупантів і гетьманців на Чернігівщині. Ймовірно, що в процесі дослідження зазначених питань у середині 1960-х років і викристалізувалася тема кандидатської дисертації І.П. Костенка. Загалом, варто наголосити, що саме історичний перебіг революційно-переломних подій 1917–1918 років у Ніжині, на Чернігівщині, в Україні в цілому стане предметом пошукового аналізу й фаворною проблемою для кандидата історичних наук, доцента І.П. Костенка протягом другої половини 1960 – 1970-х років [6].

В історіографічному сенсі навряд чи буде справедливим суцільно характеризувати вказані праці Івана Петровича як такі, що були ним написані за “класичними” канонами радянської історичної науки. Проте зазначимо, що в них не майорить в очах читача від ленінських цитат і партійноз’їздівських “речёвок”. Також не знайдемо ні надмірно-радикальних висновків, ані докучливих рецептів революційного пізнання краю в інтересах соціалістичного будівництва. На нашу думку, представлена краєзнавча інформація є професійною, науково систематизованою, доволі критичною в оцінках окремих подій. А щодо серії статей Івана Петровича в тогочасній періодиці, присвячених демократичним традиціям ніжинського студентства, то вони методологічно пронизані ліберальним романтизмом, написані в піднесеному стилі й не позбавлені “життєвого подиху” студентської молоді, що актуально сприймається й сьогодні.

В історико-краєзнавчому доробку Івана Петровича Костенка необхідно виокремити ще дві праці, написані у співпраці – “Ніжинщина. Історико-економічний нарис” [8]

і “Срібне” (остання – у фундаментальному багатотомному виданні “Історія міст і сіл Української РСР”) [9]. Обидві були результатом копіткої роботи вченого з архівними матеріалами, статистичними документами, історичними працями, що, в свою чергу, сприяло аналізу економічного розвитку, соціальних і етнокультурних тенденцій історії як Ніжинщини, так і Срібнянщини. Без перебільшення: доцільно констатувати, що І.П. Костенко (разом із Р. Максименком) написали своєрідний літопис м. Срібного від давнього часу, власне – першу “наукову біографію” цього регіону.

З настанням 1990-х років можна лише гадати, бодай міркувати, на предмет символічного збігу на життєвій ниві Івана Петровича Костенка таких доленосних траєкторій, як проголошення незалежної держави України та досягнення мудрого й шанобливого повноліття вченим-істориком, готовим серйозно осмислювати суспільні зміни та особисті перспективи. Після завершення першого за доби незалежності України навчального року (червень 1992 р.) Іван Петрович за власним бажанням написав заяву з проханням звільнити його з посади доцента й призначити на посаду бібліотекаря спочатку II-ї, а невдовзі I-ї категорії. З 1 січня 1999 р. до 30 вересня 2003 р. І.П. Костенко працював завідувачем Музею рідкісної книги ім. Г.П. Васильковського бібліотеки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Життєва мудрість, набутий краснзнавчий досвід і високий інтелектуальний рівень, без сумніву, сприяли більш, ніж десятилітній активній науково-пошуковій діяльності Івана Петровича. За посадою, а головне – як зацікавлений автор і рецензент, він брав участь у підготовці до друку таких відомих серед фахівців видань, як “Ніжин і Ніжинщина” (Вип. I), “Треки в Ніжині” (Вип. 1 та 2), “Євреї в Ніжині”; співпрацював із редакціями місцевих газет і журналів; робив ґрунтовні наукові огляди, проводив цікаві, ерудовані екскурсії Музеєм рідкісної книги; невтомно долучався до роботи всеукраїнських і міжнародних конференцій; як і раніше, під час викладання в інституті, надавав постійну допомогу науковій молоді.

Однак, попри все, у даний період улюбленою його справою залишалось історичне краєзнавство, віддзеркалене у різноманітних статтях і публікаціях, що разом становлять понад 40 бібліографічних позицій. Зберігаючи пошуковий, пізнавальний інтерес до своїх “старих”, усталених тем, Іван Петрович по-науковому сміливо кардинально розширив проблемно-дослідницьку проблематику своєї розвідки. У світлі сучасних методологічних вимог нові краснзнавчі розвідки І.П. Костенка тяжіють до індивідуалізуючої, антропологічної історії [10] та культурологічно зорієнтованих напрямів історичної науки [11].

Насамкінець варто згадати декілька особистих вражень від спілкування з Іваном Петровичем Костенком. За нашого першого знайомства, що відбулося у вересні 1982 р., авторові цих рядків він запам’ятовується доброзичливою посмішкою, гарною статуєю та густим каштановим волоссям, аніскільки не посрібленим сивиною. З перших слів розмовляв зі мною простою й по-народному соковитою українською мовою – і так продовжувалося й на заняттях, засіданнях кафедри, офіційних зібраннях, в особистому спілкуванні. З часом, як будь-яка жінка, я по-справжньому оцінила його душевність і м’який гумор, природну інтелігентність й високі моральні чесноти, що неприховано виявлялися у щирих почуттях Івана Петровича до дружини Галини Юрївни та сина Сергія. Незважаючи на інвалідність ще з часу війни, Іван Петрович залишався трудівником, людиною “селянського укладу”: ушкодження правої руки аж ніяк не заважало йому поратися по господарству, відшукувати якісь екзотичні дерева та квіти, із захопленням їх вирощувати. Такі людські якості вдало поєднувалися у цій гарній людині з широкою ерудицією науковця, оригінальним мисленням скрупульозного дослідника.

Спілкуючись з ним упродовж останніх років його трудової діяльності в Ніжині (смерть улюбленої дружини змусила Івана Петровича полишити роботу в Музеї рідкісної книги й переїхати жити до сина в Чернігів), зовсім не відчувалося, що перед тобою була людина солідного 82-річного віку. Почувши щось цікаве, він миттєво запалювався розмовою, променів посмішкою, розквітав думкою. Саме таким палким Краєлюбом і невтомним Краєзнавцем Іван Петрович Костенко залишиться у пам'яті рідних, колег, учнів і друзів.

Джерела та література

1. З досвіду роботи Ніжинської середньої школи № 1 / За ред. Є.Г. Усенко. – К., 1954.
2. Там само. – С. 213, 216–217.
3. *Шоходько В., Костенко І.* В Ніжині буде краєзнавчий музей // Радянський Ніжин. – 1961. – 23 травня.
4. *Костенко І. та ін.* Ніжинська підпільна комсомольська організація в період Великої Вітчизняної війни 1941–1943 рр. // Наукові записки НТШ. – К.; Львів, 1952. – Т. 3; *Костенко І.* По місцях революційних подій 1905–1907 років // Радянський Ніжин. – 1955. – 21 серпня; *Він же.* Все це зроблено руками студентів // Радянський Ніжин. – 1959. – 1 квітня; *Він же.* Участь ніжинців у Полтавській битві (1709) // Радянський Ніжин. – 1959. – 28 червня.
5. *Костенко І.* В Ніжині навесні та влітку 1917 року // Деснянська правда. – 1957. – 24 вересня; *Він же.* Патризанський рух на Чернігівщині в 1918 році проти німецьких окупантів і гетьманщини // Наукові записки НДПШ. – 1957. – Т.10. – Вип.1; *Він же.* Бойовий 1918 // Комсомолец Чернігівщини. – 1961. – 14 серпня; *Він же.* Із історії більшовицького підпілля на Україні в квітні-черні 1918 р. // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1965. – № 10; та інші.
7. *Костенко І.П.* Боротьба більшовиків України по розкладу армії окупантів у 1918 році // Комуністична партія в боротьбі за здійснення ленінського плану соціалістичної революції на Україні. – К., 1967; *Він же.* Боротьба трудящих ся Чернігівщини проти іноземних окупантів і гетьманців улітку 1918 р. (До 50-річчя серпневого повстання) // УІЖ. – 1968. – № 8; *Він же.* Більшовики Чернігівщини в період іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни (вересень 1918–1920 рр.) // Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації. – К., 1970.
8. *Костенко І.* Революційно-демократичні традиції студентства НДПШ // Радянська освіта. – 1969. – 20 грудня; *Він же.* Революційно-демократичний рух у Ніжинській вищій школі // Під прапором Леніна. – 1970. – 14, 20, 27, 31 січня; 4, 10 лютого; *Він же.* Революційно-демократичний рух у Ніжинському історико-філологічному інституті // Література та культура Полісся (далі – ЛКП). – Вип. 1. – Ніжин, 1990.
9. *Костенко І. та ін.* Ніжинщина. Історико-економічний нарис. – К., 1964.
10. *Костенко І.* Срібнянський район. Срібне // Історія міст і сіл Української РСР. У 26-ти тт. – Т. 26. Чернігівська область. – К., 1972.
11. *Костенко І.П.* Дипломат, літератор, історик К.М. Базілі (1809–1884) // Україна-Греція. Історія та сучасність. – К., 1993; *Він же.* Доцент І.Я. Павловський: життя та доля // ЛКП. – Вип. 4. – Ніжин, 1994; *Він же.* Мусіні-Пушкіни – почесні попечителі Ніжинської вищої школи // Сіверянський літопис. – 1998. – № 4; *Він же.* Гоголь і Бодянский // ЛКП. – Вип. 12. – Ніжин, 1999; *Він же.* Наш Фукідід (Ісаак Ілліч Ліхтенфельд) // Євреї в Ніжині. – Ніжин, 2001; та інші.
12. *Костенко І.П.* Грецьке братство // Ніжин і Ніжинщина: історико-краєзнавчі матеріали. – Вип. 1. – Ніжин, 1994; *Він же.* Графський парк // Сіверянський літопис. – 1997. – № 5; *Він же.* Бібліотека Ніжинської Грецької Михайлівської церкви // Греки і Ніжині. – Вип. 1. – Ніжин, 2000; *Він же.* Внутрішній устрій Ніжинського грецького церковного братства за статутом 1697–1699 років // Греки в Ніжині. – Вип. 2. – Ніжин, 2001; та інші.

Євгенія СТРАШКО (Ніжин)

Редакційна колегія збірника наукових праць “Ніжинська старовина” приєднується до всіх сказаних слів жалю й скорботи з приводу передчасної смерті відомого краєзнавця, відомого дослідника ніжинських старожитностей Івана Петровича Костенка й висловлює щирі співчуття його рідним і близьким – усім, хто знав цю чуїну й світлу людину.